

A GYERMEKEK SZEMÉLYISÉGÉT VESZÉLYEZTETŐ KÖRNYEZET

VÁRHEGYI GYÖRGY

Várhegyi György: A gyermekek személyiségét veszélyeztető környezet. Szociológia, 1976/1.

Gyermekvédelmi szakemberek és pedagógusok között hallani időnként olyan véleményt, hogy az állami gondozottak szüleinek többsége „lumpen” elem, nem rendes ember, és a gyermekek állami gondozásba kerülését gyakran extrém természetű individuális okokra vagy legfeljebb morális veszélyeztetettségre vezetik vissza. Budapesten az elmúlt években többfajta nevelésszociológiai vizsgálatot¹ folytattunk, amelyek azt bizonyították, hogy a gyermekek állami gondozásba kerülését (vagy a gyámhatóság és az iskola véleménye szerinti veszélyeztetett helyzetét) *alapvetően társadalmi, gazdasági és morális problémák okozták*. Természetesen akadtak individuális jellegű okok (pl. árvaság) vagy a szülők személyiségtorzulásából eredő kissé extrém esetek is, amelyek miatt a gyermekek oltalomra szorultak.

1973-ban közel 36 ezer gyermek élt állami gondozásban, valamint a gyámhatóságok és az iskolák közel *74 ezer gyermekről* állapították meg azt, hogy személyiségüket veszélyeztető környezetben élnek. Mivel ezek a problémák nemcsak a gyermekeket, hanem a szülőket és a családokat is érintik, így a legszerényebb becsléssel is már *több százezer ember* gondja, problémája az, hogy nem tudnak megfelelően gondoskodni a gyermekükről, illetve a gyermekneveléshez szükséges feltételekről és körülményekről.

Az állami gondozottak számát természetesen lehetetlen önmagában értelmezni és megítélni. A múltbeli adatokkal való összehasonlítását azonban több körülmény is nehezíti: egyrészt az, hogy az állami gondozottak számát nemcsak a szükséglet, hanem a lehetőségek is alakítják; másrészt az, hogy a század eleje óta nagyon sokat változott az állami gondozás funkciója, formája, valamint az állami gondozásba vételt szabályozó kritériumok köre.

A század elején alakult ki az állami gyermekvédelem rendszere. Állami intézmény, az *árvaszék* az állam gondozásába vehette a 15 éven aluli gyermekek közül: a család által elhagyottakat és az árvákat; az erkölcsileg és fizikailag veszélyeztetetteket; az anyagilag nélkülözőket; a züllötteket.

Az állami gondozást a *menhelyekre* bízta. A menhelyeken a beteg, az ápolást és orvosi kezelést igénylő kisgyermeket tartották. A többieket egy-egy könnyen megközelíthető és orvossal rendelkező községbe helyezték ki településen, ahol nevelőszülőkhöz, mégpedig többnyire parasztgazdákhöz és iparosokhoz kerültek.

A két világháború között a gyermekek állami gondozása továbbra is a menhelyek útján történt. A század elejihez képest néhány változtatást vezettek be: megkülönböztették az anyagi és az erkölcsi elhagyottságot; az anyagi elhagyottság miatt gondozásba kerülteket (különösen a 20-as években) első sorban a szülőknél, vagy valamelyik vér szerinti hozzátartozónál helyezték

el, és a szülőknek is adtak segélyként gondozási díjat; a gondozás idejét 15 éves, sőt egyes kivételes esetekben 18 éves korig hosszabbították meg.

1945 után megszüntették a menhelyi rendszert, és kiépítették a gyermekotthonok (későbbi nevükön a nevelőotthonok) rendszerét. Az állami gondozást kiterjesztették azokra a 18 éven aluli gyermekekre, akik árvaság, elhagyottság vagy a család átmeneti nehézségei, esetleg hibái, felelőtlensége, züllöttsége miatt kerültek olyan helyzetbe, hogy az állam oltalmára szorultak.

Az állam vállalta a gyermekek ellátásának biztosítását, valamint a testi, szellemi és erkölcsi fejlődésének irányítását a gyermekotthonokban. Mindez együtt járt az egyes állami gondozottra fordított költségek nagymértékű emelkedésével. A nevelőotthonokban élő gyermekek eltartása a 60-as években az államnak személyenként és évenként 16—23 ezer forintjába került, az otthonok jellegétől függően.² 1973-ban egy gyermekre fordított összeg 28 ezer forintra emelkedett.

Mindezeket figyelembe kell vennünk, amikor megvizsgáljuk azt, hogyan alakult az elmúlt háromnegyed évszázadban az állami gondozottak száma. Az adatokat a gyermekvédelmi szakkönyvekből³ ismertetjük, az azonos kor-szakhoz viszonyított arányt pedig a népszámlálási adatokból⁴ számítottuk (1. táblázat).

1. táblázat

Az állami gondozottak száma és aránya

Év	Létszám	Index 100 = 1903	Azonos korúak százalékában*
1903	16 700	100	0,24
1910	54 400	326	0,79
1920	36 000	215	1,30
1928	68 000	407	2,69
1941	45 000	269	1,73
1945	23 000	138	0,79
1954	23 300	139	0,77
1960	23 400	140	0,75
1965	33 400	200	1,17
1970	35 600	213	1,23
1973	35 700	214	1,29

* A század elején a 15 éven aluliak, a két világháború között a 16 éven aluliak és 1945 után a 19 éven aluliak számához viszonyítottuk a gondozottak számát.

A század elején gyorsan növekedett az állami gondozottak száma, de az arányuk még így sem érte el a gondozásba bevonható gyermekek egy százalékát. A két világháború között továbbra is magas volt a gondozottak száma és növekedett az arányuk. 1928-ban volt a legmagasabb a számuk és arányuk is. Ennek egyik oka az volt, hogy az állami gondozásba vétel a szegénységélyezés egyik formája volt. 1928-ban a gondozásba vett gyermekek 64%-a a vér szerinti hozzátartozóknál maradt, akik az államtól gondozási díjat kaptak. A 30-as években megszüntették a gondozási díj fizetését a vér szerinti hozzátartozóknak, és újra nevelőszülőknél helyezték el a gondozottak többségét.

(1928-ban a gondozottak 36%-a, 1941-ben pedig 90%-a élt menhelyi telepen a nevelőszülőknél.) E változások miatt csökkent elsősorban ebben az időszakban az állami gondozottak száma és aránya.

1945 után megszűntek a menhelyek, és a gondozottak többsége gyermekotthonokba és a kisebbség nevelőszülőkhöz került. (1941-ben a gondozottak 7%-a, 1973-ban pedig 70%-a élt intézetben.) A gyermekotthonok eredetileg más célra használt épületekben (kastélyban, zárdában, villában stb.) működtek, és a férőhelyhiány miatt csak a nagyon súlyos helyzetben levő gyermekek kerültek az otthonokba. Emiatt csökkent — az 1945 előttihez képest — a gondozottak létszáma és aránya. Ez az 50-es években sem növekedett, mert ekkor a gyermekeket veszélyeztető okok automatikus visszafejlődésébe vetett illúziók⁵ miatt nem törődtek a férőhely növelésével.⁶ A 60-as években kezdődött meg kielégítően a gyermek- és ifjúságvédelmi hálózat kiépítése, és ezzel párhuzamosan több mint 50%-kal növekedett a gondozottak száma és több mint fél százalékkal az arányuk.

Ugyanabban az időszakban Budapesten a létszám és arányszám növekedése sokkal nagyobb méretű volt (2. táblázat).

2. táblázat

Az állami gondozottak száma és aránya Budapesten

Év	Létszám	Index 100 = 1954	0—18 évesekhez viszonyított szá- zalékban
1954	3 790	100	0,92
1960	5 810	153	1,27
1965	7 204	190	1,69
1970	7 710	203	1,75
1973	6 498	171	1,62

A fővárosban gyorsabban növekedett a gondozottak száma, mint az ország többi részén, mégis helytelen lenne ezt egyoldalúan a nagyváros hatásának tekinteni. Az állami gondozásba vételt legtöbbször többfajta tényező okozza. Ezek nagyon bonyolultan függnek össze az urbanizációval, és ezért nagyon nehéz egy-egy tényező változásaival magyarázni a növekedést.

Az is kétségtelen, hogy ebben az időszakban hatékonyabbá vált a fővárosi gyermekvédelem, amely jobban odafigyel a veszélyeztetett környezetben élő gyerekekre, és ha szükséges jóval több a lehetősége a gondozásra. (Az utóbbi húsz évben 52%-kal nőtt a nevelőotthoni férőhelyek száma: 3765-ről 5721-re.)

Ugyanakkor nem tagadjuk, nem vitatjuk a nagyváros és a nagyvárosi életmód bizonyos szerepét az állami gondozás kérdésének körében. Ezért is vizsgáltuk — többek között — a következő kérdéseket: Milyen nagyvárosi társadalmi rétegekből kerültek ki az állami gondozott és a veszélyeztetett helyzetű gyermekek? Hol laknak ezek a családok, egyenletesen, elszórtan vagy a nagyváros sajátos övezeteiben tömörülve helyezkednek el? Milyen életmód és magatartás alakítja az állami gondozásba torkolló okokat?

Adatainkat több forrásból merítettük. Egyrészt a főváros társadalmi, ökológiai szerkezetét reprezentáló hat kerület gyámügyi irataiból, másrészt az

ugyancsak reprezentatív módon kiválasztott általános iskolák feljegyzéseiből. E két fő forrást egészítették ki az állami gondozottak szüleivel — azok lakásán — készített interjúk és a nevelőotthonokban élő, valamint onnan kikerült állami gondozottakkal folytatott — kérdőíves, ill. interjú jellegű — beszélgetések.

1971-ben a 3—18 éves fővárosi állami gondozottak száma 6360 fő volt. A kerületi gyámhatóságoknál nyilvántartott állami gondozottak közül korcsoportonként, reprezentatív mintavétellel, 565 főt választottunk ki (tehát az alapsokaság 8,8%-a került a mintánkba).

A család helyzetére vonatkozó adatokat három időpontban vizsgáltuk: a gyerekek születésének, a gyerekek állami gondozásba kerülésének és a vizsgálatnak az időpontjában.

A tanulmányban a háromfajta adat közül elsősorban az állami gondozásba kerülés időpontjának adatait használtam fel, mivel ekkor érvényesültek leginkább azok a tényezők, amelyek a gyermek állami gondozását szükségessé tették, s ezek jellemzik leginkább azt a családi helyzetet is, amelyből a gyerekek kikerültek.

A veszélyeztetett helyzetben levő gyermekek adatait a gyámhatóságnál (249 védő-óvintézkedésbe bevontnál) és az általános iskolákban (546 gyermeknél) gyűjtöttük össze. Az adatok azonban sokszor hiányosak és — azzal is tisztában vagyunk — gyakran pontatlanok voltak. A gyámhatósági iratok jogi okfejtése, célszerűen objektivitásra törekvő, tényrögzítő indoklása nem adhat teljes képet a családok életéről. Az adatok valóságtartalmát azonban nem a teljességében kell keresnünk, hanem abban, hogy a gyámügyi eljárások olyan indokokat használtak, amelyek lényegében tükrözik a társadalmi hátteret és azokat az okokat, amelyek miatt az állam védelmet, oltalmat nyújt ezeknek a gyermekeknek.

Társadalmi rétegek és a gyermekeket veszélyeztető környezet

A legfontosabbnak annak a megállapítását tartottuk, hogy milyen társadalmi rétegekhez tartoznak azok a családok, amelyekből a gyermekek állami gondozásba és veszélyeztetett helyzetbe kerülnek. Megegyezik-e ezeknek a családoknak a társadalmi réteg szerinti megoszlása a budapesti családok társadalmi rétegenkénti megoszlásával? Ha eltér attól, melyik társadalmi csoportból kerülnek többen vagy kevesebben állami gondozásba? (3. táblázat)

Az állami gondozottak és a veszélyeztetett helyzetűek többsége (közel háromnegyede) fizikai foglalkozású háztartásfők családjából került ki. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy valószínűleg a nyugdíjasok és a kereset nélküliek döntő többségének eredetileg fizikai foglalkozású volt, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a védelemre szoruló gyermekek döntő többsége a fizikai foglalkozású családokhoz tartozik. Ezt megerősítik a házastársak — az anyák — foglalkozási adatai is: az állami gondozottaknál a szellemi foglalkozású háztartásfők (családfők) közel felének (45%-ának) a felesége is fizikai foglalkozású. (Az összes feleség közül csak öt százalék szellemi foglalkozású.)

Ha eltekintünk a sajátos, kereset nélküliek csoportjától, akkor a szakképzetlen betanított és segédmunkás családok azok, amelyeknél a lakossági arányuknál (két-háromszoros mértékben) nagyobb találhatók veszélyeztetett helyzetű

3. táblázat

A háztartások százalékos megoszlása az állami gondozottaknál és a veszélyeztetett helyzetűeknél

Háztartásfő* foglalkozása	Állami gondozottaknál (N = 566)	Veszélyeztetett helyzetűeknél (N = 738)
Szellemi	7	17
Fizikai	74	73
Nyugdíjas	7	6
Kereset nélküli**	10	4
Nincs háztartásfő***	2	—
Együtt	100	100

* A háztartásfők nemcsak férfiak, hanem egyedülálló nők is. (Az állami gondozottaknál 26%, a veszélyeztetett helyzetűeknél 30%.)

** A kereset nélküliekhez soroltuk az eltartottakon kívül a szabadságvesztésre ítélteteket és a foglalkozás nélkülieket.

*** A teljesen árva gyermekeknél nincs háztartásfő.

és állami gondozott gyermekek. A *segédmunkás* családok gyermekei pedig a lakossági arányuknál jóval több mint öt és félszer nagyobb súllyal találhatók az állami gondozottak között. A munkásság alsó, két szakképzetlen rétegéhez tartozik a veszélyeztetett gyermekek közel fele (46%) és az állami gondozásba kerültek több mint fele (53%).

A veszélyeztetett helyzetűek *egynegyede* (26%) és az állami gondozottak *egyötöde* (21%) került ki csak olyan családokból, amelyekben *szakmunkás* a háztartásfő. A szakmunkás és a mezőgazdasági fizikai foglalkozású családokhoz tartozó állami gondozottak aránya majdnem teljesen hasonlít e társadalmi csoportok budapesti lakosságon belüli arányához.

A többi társadalmi rétegből és foglalkozási csoportból (a szellemi foglalkozásúak, kisiparosok, kiskereskedők, nyugdíjasok) 60–80%-kal alacsonyabb arányban kerültek veszélyeztetett helyzetbe és állami gondozásba a gyermekek, mint amilyen a budapesti lakosságon belüli arányuk.

Hasonló megállapításra jutott *Mikus Gyula*⁷ is, aki 1974-ben egy budapesti nevelőotthonban 191 állami gondozott családi körülményeit vizsgálta. Adatai szerint a háztartásfők 18%-a betanított munkás és 36%-a segédmunkás volt. Ez utóbbiak között nagy számban talált alkalmi és idénymunkát, nehéz és piszkos munkát és egyéb alacsony presztízsű munkát végzőket (4. táblázat).

Mindezekből az adatokból tehát az derült ki, hogy a szakképzetlen munkásrétegnél a legnagyobb méretű a gyermekeket veszélyeztető helyzet, ehhez a réteghez tartozó családokból kerültek gyermekek leggyakrabban állami gondozásba. Mivel a fővárosban a képzetlen és az alacsonyan kvalifikált munkaerő iránt továbbra is nagy a kereslet, ez új képzetlen, iskolázatlan, lakástalan, pénztartalék nélküli családokat vonz vidékről, és újabb utánpótlást nyújt az állami gondozásnak.

Ebből a társadalmi rétegből azonban csak egyes családokból kerülnek állami gondozásba gyermekek. A kérdés tehát az, hogy azonos társadalmi és anyagi

4. táblázat

Segéd munkás szülők százalékos megoszlása*

Foglalkozás	Apa (nevelő- apa) (N = 68)	Anya (ne- velőanya) (N = 97)
Segéd munkás gyár- és építőiparban	40	23
Alkalmi és idénymunkás	25	20
Szállító, rakodó, kocsikísérő	25	—
Takarító, utcaseprő	—	33
Mosogató, konyhai dolgozó	—	10
Segéd fűtő	6	—
Hivatalsegéd, liftes	3	8
Betegszállító	1	—
Bedolgozó	—	6
Összesen:	100	100

* Egy budapesti nevelőotthonban élő gyermekek szüleinél

körülmények közül egyes családokból *miért*, másokból *miért nem* jutnak állami gondozásba a gyermekek. Ez a kérdés már a legszorosabban érinti vizsgálatunk egyik legnehezebb, de egyben leglényegesebb mondandóját. A választ csak egyéb adatok (kereset, lakásviszonyok, regionális elhelyezkedés, család nagysága, családtípus, deviancia) ismeretében kíséreljük megadni.

Az átlagosnál rosszabb anyagi és lakáskörülmények

A szülők keresetük arányában járulnak hozzá az állami gondozás költségeihez. A gyámhatóságoknál nyilvántartják a szülők keresetét. (Ez a nyilvántartás azonban hiányos, emellett az adatok — a gyakori lakóhely- és foglalkozásváltoztatás, a zűrzavaros családi viszonyok miatt — valószínűleg pontatlannak és a tényleges jövedelmeknél alacsonyabbak lehetnek. Így pl. hiányoznak a kereseti kimutatásokból a különböző alkalmi jövedelmek.)

Az adatok — e fenntartások ellenére — egyértelműen jelzik azt, hogy az állami gondozottak a legalacsonyabb keresetű családokhoz tartoznak: az állami gondozott gyermekek családjában a háztartásfőknek — az állami gondozásba vétel időpontjában⁸ csak 1414 Ft, a háztartásaknak pedig 1292 Ft volt a havi jövedelmük. (A veszélyeztetett helyzetű gyermekek családjainál 1973-ban a gyámhatóságok kimutatásai szerint 1786 Ft, az általános iskolák adatai szerint 1884 Ft volt a családfők havi átlagkeresete.)

A legfontosabb jövedelmi mutatót, az *1 főre jutó jövedelmet* még nehezebben és valószínűleg még kevésbé megbízhatóan tudtuk megállapítani: az 1 főre jutó havi jövedelmet csak úgy számíthattuk, hogy a szülők keresetét a családtagok számával osztottuk el. Ez a számítás természetesen torzít, mert nem tudtuk azt figyelembe venni, ha a szülőkön kívül más családtag is kereső. Ezért az egy főre jutó havi jövedelem nagyságát csupán *közelítő adatoknak*, a pontatlanság miatt csak jelzéseknek tekintjük, amelyek csak tendenciájában jellemzőek és érvényesek. Amíg 1968-ban 15 éven aluli budapesti gyerekek családjainak 28%-ánál volt ezer forint alatt az egy főre jutó havi jövedelem,⁹

addig az állami gondozottak túlnyomó többsége (92%) tartozik az ilyen alacsony jövedelmű családokhoz. Ebben közrejátszik az, hogy a feleségek közel kétharmada alacsony keresetű képzetlen munkás és egyötöde háztartásbeli. Ezenkívül az állami gondozottak közel egyharmada *csonka* családban élt, így elég sok közöttük az egyedülálló háztartásfők (többségükben egyedülálló nők) aránya. Ezekben a családokban tehát a keresők csekély száma és a nők alacsonyabb jövedelmi színvonala miatt is *nagyon kevés* az egy főre jutó átlagos havi jövedelem (488 Ft volt a gyermek gondozásba vételekor).

A másik jövedelemszintet csökkentő ok az, hogy az állami gondozottak szülei közül *viszonylag magas a sokgyermekesek aránya*. Az eltartottak nagy száma miatt ezekben a sokgyermekes családokban érthetően még csekélyebb az egy főre jutó átlagos havi jövedelem (470 Ft volt).

Az alacsony jövedelem, a gyakori pénzhiány miatt táplálkozásban, ruházókodásban, ellátásban a gyerekek sok minden olyant *nélkülöznek*, amit más családokban megkapnak. *Solt Ottilia* 1973-ban az alacsony jövedelmű munkáscsaládok gyermekeinek helyzetét vizsgálta¹⁰ és 46 gyermek napi étrendjét írta össze. Ebből az állapítható meg, hogy a gyerekek kétharmada egész nap egyszer sem lakott jól, közülük:

— 7 gyerek üres vagy zsíros kenyeret reggelizett teával,

— 16 gyerek üres levest, üres főzeléket vagy hideget (parízert, zsíros kenyeret) ebédelt,

— 15 gyerek ugyanazt vacsorázta,

— ugyanezek a gyerekek a reggeli, déli és esti étkezésem kívül napközben mást nem ettek, illetve három gyermeknél egy-egy főétkezés is elmaradt.

Mindössze 15 gyerek evett valamelyik étkezéskor olyan ételt, amit szívesen és jóízűen fogyasztott el.

Megkérdezték a gyermekektől azt, hogy mire költenének 10 Ft-ot, ha kapnának? A 10 évesnél kisebbek egyharmada, a 10 éven felüliek kétharmada azonnal jóllakna belőle, de nem édességet, hanem parízert, kolbászt, kakaót venne magának. A vágyaik is tükrözik tehát a nélkülözést: azt is megkérdezték a gyerekektől, hogy milyen ünnepi ebédet állítanának össze? Egy 13 éves gyerek válasza (a családban az egy főre jutó jövedelem 894 Ft):

„... kikészítenék hat tányért. . . beletennék egy sült csirkét, szóval, ha lenne pénz. Ezt képzeljük, beletennék sült csirkét, és amikor hazajön mindenki, elkezd csodálkozni, és akkor mindegyik tányérhoz odaraknék egy Colát, és akkor ebéd után meginnánk. Hát jó lenne, mert apám is mondta egyszer, »ne féljete, amikor egyszer hazajöttök, el fogtok csodálkozni, itt lesz előttemek nagy pecsenye, jó, finom falatok, Colák, minden«, aztán. . . onnan találtam ki, hogy én is ezt csinálom. Hát, jó lenne, mert én életemben nem is ettem pecsenyét, még sült csirkét se. Csak sonkát.”

De nemcsak a táplálkozásban, hanem a ruházókodásban is nélkülöznek ezek a gyerekek. *Solt Ottilia* leltárt készített a ruházatról is: a gyerekek háromnegyed része a szomszédoktól, a rokonoktól kapott, a testvérektől levetett, vagy „kéz alatt” (esetleg a Bizományiban) vásárolt ócska kabátban járt. (Űgyszólván ritkaság volt az, hogy a költségesebb ruhaneműt újonnan, üzletben, méretnek és ízlésnek megfelelően vásároljanak.) A gyerekeknek átlagosan 1—2 felsőruhája, egy pár jó cipője, 2—3 váltás fehérneműje és zoknijja, egy pár harisnyanadrágja volt. Legtöbbjüknek nincs egyáltalában hálórúhája, és nap-pali alsóneműjében alszik. Az összeírás alapján kiszámította a gyerekek ruhatárának értékét (azonos ruhadarabokat azonos áron, de a hordás ideje

szerinti értéksökkenéssel). Az alacsony jövedelmű családoknál a 6 éven aluli gyermekeknél 518 Ft, a 6—10 éveseknél 1122 Ft; a 11—14 éveseknél 1124 Ft volt a gyerekek ruhatárának átlagos értéke. Ugyanabban a munkásnegyedben a közepes jövedelmű családoknál korcsoportok szerint 1395,— Ft, 2760 Ft, 3420 Ft volt a gyermekek ruhatárának értéke. Az összegek tehát nemcsak többszöröse az előzőeknek, hanem az életkor növekvő igényeit is jobban követik.

Az a társadalmi csoport, amelyhez az állami gondozottak szülei is tartoznak — többségében — *nagyon rossz körülmények között lakik*; a családok 71%-a 1 szobás vagy 1 helyiséges lakásban, 13%-uk albérlésben és 3% társbérlésben lakik, 8%-nak egyáltalában nincs lakása (ágyrajáró stb.).

A laksűrűsége vonatkozó adatok még inkább jellemzik a rossz lakáskörülményeket, az állami gondozottak családjainál az átlagos laksűrűség 3,2 fő (5. táblázat).

5. táblázat

Egy szobára jutó személyek száma

(Laksűrűség — százalékban) (N = 459)

Személy	%
1 —1,2	5
1,3—2	17
2,1—3	27
3,1—4	19
4,1—6	23
6,1—8	6
8,1—10	2
10-en felül	1
Együtt	100

A családok 22%-a él tehát tűrhető, 2,1 főnél kevesebb, azaz legalább a laksűrűség szempontjából elfogadható viszonyok között. 51%-nál (3,1 fő feletti laksűrűség) igen rossz a lakáshelyzet.

Solt Ottilia leírást készített az alacsony jövedelmű családok lakáskörülményeiről is.¹¹ Megfigyelései szerint ha egy szoba-konyhás lakásban öten, hatan vagy még többen laknak együtt, akkor ebből a lakásból kiszorul a „normális emberi tevékenységek”-nek a jó része. Amit feltétlenül meg kell csinálni — evés, alvás, mosás, tisztálkodás, főzés — az körülményes és aránytalanul nagyobb energiát emészt fel, mintha ugyanezt tágasabb helyen végzik. A szobában el sem fér annyi ágy, ahányan vannak, el sem fér annyi szekrény, amennyiben a holmit tartani lehet. Azt tapasztalta, hogy a lakások egyharmadában a szobában nincs is asztal, és az egész lakásban nincs annyi szék, hogy mindenki egyszerre leülhessen, fele annyi ágy van, mint ahány személy. A lakások negyedrésszében a szobát nem lehet fűteni, nincs benne kályha. A fűtött szobák is rosszul fűtöttek, mert vaskályha áll bennük, és tél végére általában elfogy a tüzelő is. Nem egy esetben előfordul, hogy széntüzelésű takaréktűzhelyen vagy vaskályhán főznek és fűtenek egyúttal.

A fűtetlen vagy rosszul, kényelmetlenül fűthető szobákban csak aludni lehet, az élet a konyhába szorul. Itt is szűk a hely. Öt-hat, sőt nyolc családtag ellátására sütő nélküli kis rezsó szolgál, ami eleve nem teszi lehetővé, hogy változatosan lehessen enni. Hűtőszekrény egyetlen vizsgált alacsony jövedelmű családban sem volt, és egyéb háztartási gép is nagyon kevés. (A lakások felében egyáltalán semmiféle gép sincs.) A berendezési tárgyak általában „alkalmi”

darabok: azaz használtan kerültek oda. Az összeírt családok tárgyainak összesen kétharmad része ilyen: a környéken lakó szomszédok, rokonok kiselejtett bútorai kerültek hozzájuk olcsón vagy ajándékba.

A vázlatos jellemzés is érzékeltette azt, hogy ilyen táplálkozás és ruházkodás a *nélkülöző* gyermekeket jellemzi, valamint az ilyen lakásokban élő gyermekek a *majdnem hajléktalanok* életmódját élik. Az alacsony jövedelem, nélkülözés és a rossz lakásviszonyok társadalmi veszélyességét leginkább az jelzi, hogy az állami gondozottak családjában az átlagosnál nagyobb a természetes szaporulat — több a gyerek —, mint a magyar családok átlagában. Ezért nemcsak a gyermekek születésének aránya a mai magyar társadalom egyik fontos problémája, hanem az *is veszteség* (bár ez statisztikailag ki nem mutatható), az *is nemzeti kár*, ha a megszületett gyermekek nem elhanyagolható részének nem tudjuk biztosítani azokat a feltételeket, amelyek a harmonikus, a társadalom számára hasznos emberré formálódáshoz szükségesek.

Az általánostól eltérő életmód

A vizsgálatokból egyértelműen meg lehet állapítani azt, hogy többségében rendezetlen életmódot folytató családokból, illetve családtöredékekből (vagy élettársi kapcsolatokból) kerültek veszélyeztetett helyzetbe s így állami gondozásba a gyerekek. Mi jellemzi ezeknek a családoknak az életmódját, a szubkultúráját?

A vizsgált családok belső világára a képlékenység, a pillanatnyiség uralma jellemző. A házasságok, az együttélések hamar kötődnek és hamar bomlanak fel.

A családtypus szerint az alábbiakra derült fény:

A gyerekeknek közel 2%-a volt teljesen árva, 14%-a volt félárva, amikor állami gondozásba került.

A *leányanyák* 12%-kal alkották a második csoportot. Az állami gondozásba vétel és a vizsgálat ideje közt elsősorban náluk következett be lényegesebb változás: a leányanyák aránya felére csappant (férjhez mentek, vagy élettársal éltek együtt, de az is lehet, hogy már az elváltak csoportjába kerültek át).

Tehát csonka családokból került állami gondozásba a gyerekek több mint egynegyede (28%).

A legnagyobb csoportot (48%) a *felbomlott családok* gyermekei alkották. A szülők közül 20% már újjáalakult családban élt. A többiek egyedül éltek, mégpedig az anyák háromszor nagyobb arányban, mint az apák.

„Hagyományos” társadalmi háttér, vagyis *együttélő apa és anya mindössze a gyerekek 24%-a mögött állt.*

A nélkülöző életmód és az alacsony színvonalú aspirációs rendszer kevés védelmet nyújt a különböző deviáns és antiszociális magatartásokkal szemben, különösképpen abban a környezetben, amely elfogadja vagy tolerálja ezt a magatartásformát. A szülők egyharmada iszákos, mégpedig a családok egytizedénél mindkét szülő alkoholizál és ilyen körülmények között a gyermekek magukra maradnak, veszélyeztetett helyzetbe kerülnek, és legtöbbször nincs más megoldás, mint az állami gondozásba vétel.

Még inkább törvényszerű ez a folyamat, ha a szülő (vagy a szülők) különböző bűncselekmények miatt börtönbe kerül. Adataink szerint az állami gondozottak szüleinek egynegyede követett el bűncselekményt. Közismert az,

hogy milyen keserves, nyomasztó teher a felnövekvő gyermek számára a szülők kriminalitása. Különösen az, ha a bűnözést megelőzi vagy kiegészíti egyéb deviancia, családi viszály, valamint az, hogy a bűncselekmények fele a család és a gyermekek ellen irányult. (Emiatt életveszélyes helyzetbe került gondozásba a gyerekek közel egyharmada.)

A gyerekkori károsodások nehéz, rossz körülmények között végzett munka és az egészségtelen lakás, tehát az egész életmód következtében a szülők között gyakori a betegség. (Egynegyedüknél fordult elő tartós betegség.)

Az állami gondozottak családjai tehát az *átlagosnál rosszabb* anyagi és lakás-körülmények között és az *általánostól eltérő* módon (rendezetlen, bomló és változékony viszonylatokban) élnek. De sokan élnek még hozzájuk hasonlóan és mégsem adják a gyermekeiket állami gondozásba. Mi a magyarázata ennek? Mi az oka annak, hogy azonos helyzet és életmód közepette különbözőképpen reagálnak a családok a problémákra és nehézségekre? E kérdésekre a továbbiakban igyekszünk választ adni.

A családok regionális elhelyezkedése

Az állami gondozottak családjai mindenfelé laknak a fővárosban, de döntő többségük *meghatározott negyedekben*, tömörülve, övezetet alkotva helyezkedik el. Ezt jelzi az állami gondozottak kerületenkénti aránya is (6. táblázat).

6. táblázat

Az állami gondozottak aránya a 1—18 évesek százalékában (1972-ben)

Százalék	Kerületek az arány csökkenésének sorrendjében
2,8—2,1 között	XIII., VII., IV., III., VIII., XXII., XVIII., XX, XV., XXI.
2,0—1,1 között	VI., XIV., XIX., X., IX., XVI., XVII.
1,1 alatt	V., I., II., XI., XII.

A vizsgálódások közben tapasztalatokat szereztünk arról is, hogy hol vannak a munkásság képzetlen rétegének negyedei:

— a régi állami, fővárosi, gyári munkástelepeken, valamint a háborús menekülteknek épített telepeken. E telepek egy részében azonban a lakosság elöregedett, az átlagosnál több a nyugdíjas, és kevesebb a kisgyermek. (XVIII. kerületi Állami lakótelep, X. kerületi MÁV telep, XIII. kerületi Madarász telep, III. kerület Téglagyári telep.)

— A régi szükséglakás, inséglakás telepeken (XIII. kerületi Tripolisz, X. kerületi Jászberényi út, Bihari út, Hős utca, Pongrácz út.). Ezek ma is elég zsúfoltak, és sok a fiatal, sok a gyerek. Oka valószínűleg az, hogy az előbbi telep-típushoz képest kevésbé mobilizálódó a lakosság, több a gyerek, és az új házaspárok is a telepen maradnak.

— Az egykori kedvezményes, tisztviselő és alkalmazotti családoknak épített telepeken, ONCSA telepeken (XIX. kerületi Wekerle-telep, XIII. kerületi

ONCSA telep). A telepek kis családi házakból állnak, de a lakások egy része komfort nélküli, és elavult, így az újabb beköltözők az eredeti lakosságnál alacsonyabb társadalmi státusú családok.

— A kifejezetten munkások számára épített bérházakban, amelyeknek lakásai építésük idején jó munkáslakásnak számítottak (pl. XIII. ker. Váci út és Gyöngyösi út) és az erősen leromlott egykori kis- és középpolgári negyedekben, a „slumok”-ban (VII., VIII., IX. kerület Nagykörúttól keletre eső részein).

— A régi Pest környéki városok és nagyközségek (Erzsébet, Lőrinc, Imre, Rákosszentmihály stb.) hagyományos szegénysorain saját erőből épített vagy bérelt gyenge minőségű kis házaiban.

— Az új lakótelepek közül az újpalotai lakótelep újabb részein van alakulóban egy-egy újabb tömörülés, mert ezeken a helyeken kaptak lakást a sokgyerekes családok és ide kerültek a más kerületekből szanált nagy családok is.

A képzetlen, alacsony jövedelmű munkások lakónegyedeiben érvényesül egy sajátos szubkultúra, amelynek része az a fajta magatartás, hogy családi nehézség, baj és probléma esetén a gyermeküket állami gondozásba adják. Ezzel szemben általában az értelmiségiekénél és a munkásság kvalifikált rétegében nagy szűgyen az, ha a gyermek állami gondozásba kerül. (Lenézik és megszólják az ilyen családot ebben a rétegben.) Ha ezekben a családokban anyagi vagy egyéb probléma adódik, igyekeznek azt saját maguk vagy a rokonság, a barátok segítségével úgy megoldani, hogy ne legyenek kénytelenek a gyermeket állami gondozásba adni.

Mivel az előbb jellemzett lakónegyedekben a tömörülésjelleg elfogadottabbá teszi (elnézi) a gyermekről való lemondást, itt laknak olyan családok, amelyekből szinte minden gyermek állami gondozásban van. A vizsgálatunkba bevont állami gondozottak közül a testvérekkel rendelkezők több mint kétharmadánál állami gondozásban voltak a testvérek is. Nyilvánvaló tehát, hogy a szubkulturális, a közvetlen környezeti hatások is szerepet játszanak abban, hogy a szülők könnyebben válnak el gyermekeiktől. Ez az általunk „megengedőnek” elnevezett magatartás természetesen nemcsak a szülő—gyermek kapcsolatára, nemcsak a családszemléletre terjed ki, hanem általában érvényesül a deviáns magatartásformákkal kapcsolatban is.

Hátrányok és problémák halmozódása

Az eddig ismertetett adatokból logikailag is következtethetünk arra, hogy az állami gondozáshoz vezető okok között ok-okozati összefüggések vannak, az *okok társulása, kapcsolódása nem esetleges, hanem konzisztens*. Ha a szülő börtönben ül vagy alkoholistá, akkor ebből szükségszerűen következik az, hogy a gyermek veszélyeztetett helyzetben van. Ha a szülők nagyon rossz anyagi körülmények között élnek, akkor érthető az is, hogy nagyon nehezen tudnak a gyermekükről gondoskodni. A mindennapos családi viszályok vagy a család szétbomlása együtt járhat a gyermek elhanyagolásával. A vizsgálatunk adatai segítségével azonban az ilyenfajta logikai következtetésnél többet tudtunk megállapítani.

Az okok kapcsolódásának és összefüggéseinek feltérképezése azért járt nehézségekkel, mert a gyámügyi nyilvántartásból — az 565 gyermek állami gondozásba vétele kapcsán — 1708 okot jegyeztünk fel, tehát gyermekenként

átlagosan három okot találtunk. Mégpedig az okok száma a következő arányban oszlott meg a gyermekeknél (7. táblázat).

7. táblázat

Az állami gondozásba vétel okainak száma a gyermekek százalékában
(N = 565)

Okok száma :	Százalékok
1	4
2	31
3	33
4	18
5	10
6 vagy több	4
Együtt:	100

A gyermekek 4%-ánál indokolták csak egy-egy okkal az állami gondozás szükségességét. A többieknél a legkülönbözőbb variációkban fonódtak össze az okok.

Az okok kapcsolódásának vizsgálatát tehát nagyon megnehezítette az, hogy az okok társulásának nagyon sokfajta változatával kellett volna dolgoznunk. Ezért vált szükségessé a hasonló, azonos jellegű okok összevonása. Ezt úgy valósítottuk meg, hogy a hasonló objektív illetve szubjektív okokból csoportokat alakítottunk ki, mégpedig a következő *okcsoportokat*.

1. *A nagyon rossz anyagi körülmények kategóriájába* vontuk össze azokat az okokat, amikor a szülők alacsony jövedelemmel rendelkeztek, nagyon rossz lakáskörülmények között laktak, vagy amikor a gyermek gondozását és ellátását anyagi okokból nem tudták biztosítani.
2. *A szülők betegségéhez* soroltuk a családi tragédiákat, valamint a szülők halálát is.
3. *A gyermek betegségénél* a tartós betegséget vettük figyelembe.
4. *A szülők magatartásába* vontuk össze azokat az okokat, amelyek a szülők rendezetlen életmódjából, magatartásából következnek: így a család felbomlását, a családi viszályokat, a szülők disszidálását, a gyermekkel szembeni brutális magatartást, az alkoholizmust, a kriminalitást, a szexuális erkölcs-telenséget.
5. *A gyermek magatartásánál* az antiszociális magatartásformákat vettük figyelembe.

(Az okcsoportoknál különböző számú okot vontunk össze: a szülők magatartásánál ötöt, a gyermek magatartásánál négyet, a többinél pedig hármat.)

Az okcsoportok egynegyede egyedülálló tényezőként járult hozzá a gyermekek állami gondozásba kerüléséhez, mégpedig objektív okok (szegénység, betegség) 7%-ban, szubjektív okok (szülők és a gyermekek magatartása) 18%-ban.

Az okcsoportok háromnegyede egymással társulva, egymáshoz kapcsolódva alakította ki a gyermeket veszélyeztető helyzetet. A gyámügyi határozatokból azonban nem tudtuk azt megállapítani, hogy a valóságban hogyan ment végbe a társulás, a kapcsolódás: objektív vagy szubjektív okcsoportok alakították-e azokat. Amikor a csoportosításnál azt az elvet követtük, hogy először az objektív okcsoportoknál kerestük a társulásokat, akkor az anyagi elesettséghez társult az okcsoportok 53%-a, a szülők magatartásához társult az okcsoportok

19%-a és a szülők betegségéhez 3% kapcsolódott. Ha a csoportosítást úgy végeztük el, hogy először a szubjektív okcsoportoknál állapítottuk meg a társulásokat, akkor a szülők magatartásához az okcsoportok 61%-a társult.

Az ok-okozati összefüggéstől eltekintve az okcsoportok kapcsolódásánál 3 fő típust találtunk:

1. Többfajta objektív és szubjektív okcsoport társulását	54%-ban.
2. Egyedülálló és társuló szubjektív okcsoportokat	29%-ban.
3. Egyedülálló és társuló objektív okcsoportokat	17%-ban.

Ezekben a típusokban az okok egymás mellett, összefonódva és összefüggő rendszert alkotva fordultak elő, és nagyon gyakran egymást felerősítve vezethettek a gyermek állami gondozásba kerüléséhez.

Az állami gondozásba vételt a legnagyobb arányban a nagyon rossz anyagi és lakáskörülményeknek a nem megfelelő szülői magatartással (a rendezetlen életmódtól a devianciáig) való találkozása okozta. Tapasztalatunk szerint *egymást erősítő okokról* van szó: a szűkös anyagi viszonyok kedvező talajt teremtettek a deviáns magatartás kialakulására, ez a magatartás viszont (pl. rendszertelen munkavállalással; alkoholizmussal, szabadságvesztéssel) anyagi problémákat idézett elő.

Mindebből az következik, hogy *amilyen mértékben csökken a jövőben a nagyon rossz anyagi körülmények között élők száma, valamint a hatékony szociálpolitika enyhíteni tudja az anyagi és a lakásproblémákat, akkor potenciálisan csökkenni fog azoknak a családoknak a száma is, amelyekből gyermekek állami gondozásba kerülhetnek.* Az okok összefonódása azonban arra is figyelmeztet, hogy az anyagi és a lakásprobléma csökkentése mellett *segítséget kell nyújtani az életmód és a szülői magatartás megváltoztatásához is.* Ennek a feladatnak fontosságát jelzi még az is, hogy a gyermekek jóval több mint fele a szülők magatartása miatt is került állami gondozásba.

Egyedülálló okcsoportok között vannak olyan esetek, amikor állami gondozásba vétel nélkül is lehetne segíteni a gyermekek helyzetén. Így a gyermekek 17%-a egyedülálló vagy egymással társult objektív okok miatt került állami gondozásba. Ezek egy részénél valószínűleg az állami gondozástól eltérő megoldással is segíteni lehetett volna a gyermekek helyzetén (lakáskiutalással, szociális intézkedésekkel stb.).

Az adatok cáfolják azt a hiedelmet is, hogy az állami gondozásba vétel gyakran csak az árvaság vagy csak a gyermek betegsége, vagy csupán a gyermek antiszociális magatartása miatt történik. Az árvaság és a gyermek betegsége — a múlthoz képest — elég jelentéktelen számban fordult elő. A gyermek antiszociális magatartása pedig — háromszázalékos kivételtől eltekintve — másfajta okokkal társulva létezik, mégpedig legtöbbször a szülők rendszertelen életmódjához kapcsolódik.

Az okok halmozódásának mértéke és módja

A nagyon rossz anyagi körülmények és a deviáns szülői magatartásformák okozták leginkább a gyermek állami gondozásba kerülését. E két okcsoportnál a legmagasabb arányban fordult elő az okok társulása és halmozódása (8. táblázat).

8. táblázat

Az okok megoszlása és halmozódása a nagyon rossz anyagi körülmények okcsoportjában

Megnevezés	Az okok						
	Száma	okcsoporton belüli %-os megoszlása	halmozódásának mértéke*				Együtt
			1	2	3	ok %-ban	
Alacsony jövedelem	185	37	28	23	39	100	
Nagyon rossz lakásviszonyok	208	42	44	21	35	100	
A gyermek gondozását anyagi okokból nem tudják biztosítani	102	21	—	29	71	100	
Összesen	495	100	33	23	44	100	

Az okcsoporton belül a nagyon rossz lakáskörülmények és az alacsony jövedelem az okok egyharmadánál egyedülállóan, kétharmadánál pedig egymáshoz, valamint a gyermekekről való anyagi gondoskodás hiányához kapcsolódott. Tehát az alacsony jövedelem és rossz lakásviszonyok többnyire társultak egymáshoz. Nemcsak az anyagi körülményeknél, hanem a szülői magatartásnál is a problémák fokozottabb halmozódását figyelhetjük meg (9. táblázat).

9. táblázat

Az okok megoszlása és halmozódása a szülő magatartása okcsoportjában

Megnevezés	Az okok							
	száma	okcsoporton belüli %-os megoszlás	halmozódásának mértéke*					Együtt
			1	2	3	4	5	
Család felbomlása	223	27	47	26	15	8	4	100
Alkoholizmus	185	22	17	25	37	16	5	100
Gyermek veszélyeztetése	183	22	10	39	30	16	5	100
Kriminalitás	147	18	12	37	28	17	6	100
Szexuális erkölcstelenség	99	11	25	40	16	10	9	100
Összesen	837	100	23	32	26	14	5	100

A család felbomlása elég nagy arányban egyedüli „magatartásbeli” okként vezetett a gyermek állami gondozásához. Az esetek másik részénél viszont többnyire a gyermek veszélyeztetésével társult és csekély mértékben a szülők deviáns magatartásával. A vizsgálatunk lehetőséget nyújtott arra is, hogy pontosabban megismerjük, hogyan kapcsolódnak egymáshoz a deviáns magatartásformák:

* Az okok halmozódásánál, mértékénél azt mutatjuk meg, hogy egy-egy okhoz milyen százalékos arányban társulnak az okcsoporton belüli többi okok.

A szülők deviáns magatartása — az állami gondozottak százalékában

Szülő(k) alkoholizmusa és bűnözése	9
Szülő(k) szexuális erkölcstelensége és bűnözése	4
Szülő(k) alkoholizmusa, szexuális erkölcstelensége és bűnözése	3
Szülő(k) alkoholizmusa és szexuális erkölcstelensége	2
Együtt:	<u>18</u>

Az alkoholizmus és a bűnözés együttesen tehát a szülők 12%-ánál fordult elő, mégpedig a következő megoszlásban (10. táblázat).

10. táblázat

Az alkoholista szülők megoszlása a szülők bűnözése szerint, százalékban

Bűnöző	Alkoholista		
	apa (N = 85)	anya (N = 28)	mindkét szülő (N = 51)
Apa	26	4	17
Anya	4	24	2
Mindkét szülő	6	10	37
Együtt	36	38	56
Nincs bűnöző szülő	64	62	44
Összesen	100	100	100

A bűnözés aránya tehát azoknál az alkoholista szülőknél növekszik, ahol az anya; vagy még fokozottabban, ahol mindkét szülő alkoholizál. Ez is mutatja azt, hogy a családokban milyen nagy szerepe van az anyának, akinek magatartásától nagymértékben függ az, hogy mennyire válik rendezetlenné vagy züllötté a család. A deviáns magatartású szülők legtöbbször súlyosan veszélyeztetik a gyermeküket (brutálizálják, éheztetik, életveszélyesen elhanyagolják őket).

Az ilyenfajta „családi élet” nagyon gyakran talaja, kiváltója a gyermek antiszociális magatartásának, iskolával, felnőttekkel való szembefordulásának, garázdaságnak és erkölcsi züllésének. *Az antiszociális magatartású gyermekek 41%-ánál a szülők is deviáns magatartásúak.* A magyarázat egyrészt az, hogy a szülői deviancia sokszor minta, különösen a fiúk számára. Másrészt pedig az, hogy a gyermekek legtöbbször az ilyen „családi otthonon” kívül töltik idejüket, menekülnek a családból, keresik a hozzájuk hasonló sorsúak kapcsolatát és könnyen aszociális vagy antiszociális csoportosulások befolyása alá kerülnek.

Az okok halmozódásának differenciálódása

Az állami gondozottak családjainál zömében hasonlóak az objektív körülmények, és a társadalmi-anyagi különbségek nagyon csekélyek. Vizsgálatunk adatai azonban még ezeknél a családoknál is azt mutatják, hogy a társadalmilag kedvezőtlenebb helyzetben levőknél erősebben halmozódnak az anyagi hátrányok és az életmódbeli nehézségek.

A hátrányok halmozódásának differenciálódását legelőször társadalmi rétegenként vizsgáltuk, mert figyelembe vettük, hogy a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely határozza meg a legdőntőbb mértékben az anyagi és lakásviszonyokban, valamint az életmódban meglevő egyenlőtlenségeket (11. táblázat).

11. táblázat

A halmozódások mértéke a következő hátrányoknál

1. Apa alacsony keresetű (havi 1900 Ft alatt)
2. Anya alacsony keresetű (havi 1300 Ft alatt)
3. Nagyon rossz lakáskörülmények (laksűrűség, 3,1 fő felett)
4. A szülők tartós betegsége
5. A család felbomlása

A szülők foglalkozása	A halmozódások mértéke* százalékban							3-5 együtt	Összes
	0	1	2	3	4	5			
	hátrány								
Apa									
segédmunkás (N = 166)	8	20	27	24	13	8	45	100	
szakmunkás (N = 99)	13	28	24	22	8	5	35	100	
Anya									
segédmunkás (N = 215)	8	22	28	21	15	6	42	100	
szakmunkás (N = 85)	15	20	27	23	10	5	38	100	

* A „0” oszlopban levőknél a fenti hátrányok nem fordultak elő, az 1-5-ig terjedő oszlopokban levőknél pedig a megfelelő számú hátrány halmozódását figyelhettük meg (az előbb felsorolt 5 hátrány közül).

A táblázat egyértelműen mutatja a differenciálódást: amíg a szakmunkás szülők között többen vannak, akiknél nem fordulnak elő a fenti hátrányok, addig ezek a segédmunkás szülőknél fokozottabban halmozódnak. A deviáns magatartásformáknál még nagyobb differenciálódást találtunk (12. táblázat).

A szakmunkás apáknál — a segédmunkásokéhoz képest — 26%-kal alacsonyabb azok aránya, akiknél nincs deviancia, és 18%-kal csekélyebb azok

12. táblázat

A halmozódások mértéke a következő hátrányoknál:

1. A szülő(k) alkoholizmusa
2. A szülő(k) között szabadságvesztésre ítélt
3. A szülő(k) szexuális erkölcstelensége

A szülők foglalkozása	A halmozódások mértéke százalékban				Összes
	0*	1	2	3	
	hátrány				
<i>Apa</i>					
segédmunkás (N = 166)	38	35	23	4	100
szakmunkás (N = 99)	64	27	7	2	100
<i>Anya</i>					
segédmunkás (N = 215)	46	30	22	2	100
szakmunkás (N = 85)	59	28	8	5	100
háztartásbeli (N = 71)	42	35	19	4	100

* Ebben az oszlopban jelöltük azokat, akiknél a fenti deviáns magatartásformák nem fordultak elő.

aránya, kiknél 2—3 fajta deviancia létezik. Ez az eltérés az anyáknál kisebb mértékű, de meglepő, hogy azokban a családokban, amelyekben az anya háztartásbeli — tehát otthon tartózkodik — erősebben halmozódnak a deviáns magatartásformák. A vizsgálatunk extenzív jellege miatt nem tudjuk ezt a jelenséget pontosan megmagyarázni. Mégis külön figyelmet érdemel az, hogy a legmagasabb gyakorisággal (23 %-ban) kapcsolódik egymáshoz az alkoholizmus és a börtön azokban a családokban, amelyekben a feleség háztartásbeli. Ugyanakkor a segédmunkás apáknál csak 17 %-ban, a szakmunkás apáknál pedig 9 %-ban. Úgy látszik, az otthon maradó feleség sem képes csökkenteni a hátrányok halmozódását. Két kapcsolódási mutatóval is dolgoztunk, amelyeknél 6—6 elem (objektív hátrány) kapcsolódását vettük figyelembe. A mutatóknál az elemek kapcsolódásának mértékét az összehasonlíthatóság érdekében úgy vizsgáltuk, hogy a kapcsolódások százalékos arányát mindig a független változóként szereplő elem számához viszonyítottuk és megszoroztuk a kapcsolódások számával. (Tehát egy kapcsolódásnál eggyel, két kapcsolódásnál kettővel és így tovább, öt kapcsolódásnál ötten szoroztuk meg a százalékos arányszámot.)

Az első mutató (K_m I.) a legkedvezőtlenebb helyzetben levőknél a következő 6 elem kapcsolódásának mértékét mutatja.

1. Az apa segédmunkás
2. Az apa keresete alacsony
(havi 1900 Ft alatt)
3. Az anya segédmunkás

4. Az anya keresete alacsony
(havi 1300 Ft alatt)
5. Nagyon rossz lakáskörülmények
(laksűrűség 3,1 felett)
6. A szülők tartós betegsége

A második mutató (K_m II.) *valamivel kedvezőbb helyzetben* levőknél a következő 6 elem kapcsolódásának mértékét jelzi.

1. Az apa szakmunkás
2. Az apa keresete közepes
(havi 1900 Ft felett)
3. Az anya szak- és betanított munkás
4. Az anya keresete közepes
(havi 1300 felett)
5. Nagyon rossz lakáskörülmények
(laksűrűség 3,1 felett)
6. A szülő(k) tartós betegsége

13. táblázat

Az objektív hátrányok halmozódásának mértéke a kapcsolódási mutatók alapján

Megnevezés	Kedvezőtlen helyzetnél (K_m I.)	Kedvezőbb helyzetnél (K_m II.)
Apa foglalkozása	216	134
Apa keresete	212	141
Anya foglalkozása	183	147
Anya keresete	180	137
Rossz lakás	177	91
Tartós betegség	158	97
	} 335	} 188
Összesen	1126	748

A kedvezőtlenebb helyzetben levőknél (K_m I-nél) majdnem kétszeres objektív hátrány kapcsolódik, mint a kedvezőbb helyzetben levőknél (K_m II-nél).

A szülők foglalkozásának és keresetének hatását vizsgáltuk meg úgy is, hogy a legkedvezőtlenebb helyzetben lévőknél kicseréltük a „ K_m I.” mutató 1—1 elemét, és megfigyeltük azt, hogy ez mennyiben változtatja meg a hátrányok kapcsolódásának mértékét (13. táblázat).

A változtatásokból is az állapítható meg, hogy a *hátrányok kevésbé halmozódnak a képzetesebb és jobb keresetű anyák esetében*. Ebből pedig az következik, hogy a hátrányok erősebben halmozódnak az alacsony keresetnél és az alacsony képzettségénél. (Ez okozhatja azt is, hogy a hátrányok halmozódnak azokban a családokban, ahol az anya háztartásbeli.) E tény bizonyítására alkottunk olyan kapcsolódási mutatót is, amelyeknél — a háztartásbeliekkel való összehasonlíthatóság lehetősége érdekében — mindkét mutatónál elhagytuk az anya keresetével való kapcsolódásokat (14. táblázat).

13. táblázat

Változtatások a kapcsolódási I. mutatónál
(A K_m I-nél)

Az eredeti K_m I.	A változtatott K_m I.	Különbség
Ahol segédmunkás } az apa = 216 } az anya = 183	Ahol segédmunkás helyett szakmunkás } az apa = 176 } az anya = 120	40 63
Ahol alacsony } az apa = 212 keresetű } az anya = 180	Ahol alacsony keresetű helyett közepes keresetű } az apa = 161 } az anya = 115	51 65

14. táblázat

Az objektív hátrányok halmozódásának mértéke a kapcsolódási mutatók alapján

(az anya keresete nélkül 5 elem kapcsolódása)

Anyja foglalkozása	K_m I.	K_m II.
Szakmunkás	—	128
Segédmunkás	142	—
Háztartásbeli	161	133
Különbség:	19	5

Tehát azokban a családokban, ahol a feleség háztartásbeli, a kedvezőtlen helyzetnél nagyobb, a kedvezőbbnél pedig kisebb mértékben növekedett a hátrányok halmozódása.

Egyéb számítások adatait is figyelembe véve a következőket állapítottuk meg a hátrányok halmozódásáról:

A társadalmi munkamegosztásban kedvezőtlen helyzetben levőknél *majdnem teljes* mértékben érvényesül a hátrányok halmozódásának társadalmilag meghatározott rendszere: az alapvető objektív hátrányokhoz újabb hátrányok társulnak és együttesen összefüggő konzisztens rendszert alkotnak.

A hátrányok halmozódásának összefüggő rendszere egy kis csoportnál a kereset nélküliek, lényegében „társadalmon kívüliek” csoportjánál érvényesül — természetesen — a legerősebben. A legrosszabb anyagi és lakásviszonyok közepette élnek, és legnagyobb arányban vannak közöttük alkoholisták, szabadságvesztésre ítélték és szexuális erkölcstelenséget elkövetők.

A fizikai foglalkozású szülőknél, a képzetleneknél sok, a többieknél csekély objektív hátrányhoz életmódbeli problémák és valamivel ritkábban előforduló deviáns magatartásformák társulnak.

Végül létezik a hátrányok halmozódásának olyan típusa, amely az objektív viszonyokra korlátozódik és alig terjed ki a szubjektív területre. Ilyent figyelhetünk meg a nyugdíjasok csoportjánál.

Sajátos magatartásforma

A szülőkkel folytatott interjúk — az eddig ismertetett adatokhoz képest — több támpontot nyújtottak a szülők beállítottságának, magatartásának megértéséhez. Egy sajátos magatartásforma rajzolódott ki előttünk: *a bajoknak, a nehézségeknek teljesen kiszolgáltatott emberek magatartása*. Akiket olyan „passzív kiszolgáltatottság” jellemez, amely a bajokat és a nehézségeket saját magától független külső tényezők (vagy a hibáztatott családtag magatartása) következményének tekinti, és képtelen arra, hogy megfelelően irányítsa, alakítsa saját sorsát. A körülötte kavargó eseményeknek és a pillanatnyi hatásoknak és kísértéseknek teljesen ki van szolgáltatva, nem képes kiszámítani a külső történések és a saját cselekedete következményeit. Az események és a körülmények alakulásának olyan passzív szereplőjévé válik, aki „végzetszerűen” fogadja mindazt, ami vele történik, és a gyermeke sorsában is az „elkerülhetetlen” beteljesedését látja.

A hátrányos helyzetű iskolázatlan és képzetlen szülőknek nemcsak az anyagi helyzetük rossz, hanem a szociabilitásuk is gyenge, mert nem volt módjuk arra, hogy megszerezzék azokat az eszközöket s készségeket, amelyek alkalmassá teszik az egyént önnön sorsának irányítására. E sajátos csoport nem rendelkezik a mindennapi életvitelhez szükséges (mit, hogyan intézzen) *információkkal* sem, nem tudja elrendezni, „helyére rakni” a körülötte kavargó eseményeket, kiszolgáltatott sok mindennek és a pillanatnyi hatásoknak. Az információelmélet nyelvén szólva ez az entrópiikus szituáció (az elemi információk hiánya) is közrejátszik a családi és egyéni sorsok ilyenfajta alakulásában.

Témánknak megfelelően a gyermekek személyiségét veszélyeztető szociológiai ártalmakkal foglalkoztunk. De nem felejtkezhetünk meg a család biológiai adottságairól és a mentálhigiéniai környezetről sem. A biológiai és az egészségügyi károsodások gyakran összefonódnak a szociológiai ártalmakkal, felerősíthetik egymást, vagy egyik a másik beépülését segíti elő. Amikor azt hangoztatjuk, hogy a társadalmi és az anyagi problémák megoldása csökkentheti a gyermekek veszélyeztetettségét, ugyanakkor tudjuk azt, hogy nagy számban található olyan családok, amelyek a szociálpolitikai gondoskodás mellett pedagógiai és mentálhigiéniai segítségre is szorulnak. Tehát arra van szükség, hogy a gyermekvédelemben elsősorban a szociálpolitikai, a pedagógiai és az egészségügyi tevékenység váljon hatékonyabbá.

JEGYZETEK

¹ A Fővárosi Pedagógiai Intézet keretében 1971–72-ben az állami gondozottak társadalmi és családi hátterét Hanák Katalinnal együtt vizsgáltuk. A vizsgálatról a következő beszámolók készültek: Hanák K. — Várhegyi Gy.: Gyermekek az állam gondozásában. Fővárosi Pedagógiai Intézet 1974; Hanák K.: Diszfunkcionális családok (A család képe az állami gondozott gyermekek életrajzaiban) Szociológia, 1973/2.; Hanák K. Alkoholista szülők — állami gondozott gyermekek. Alkoholológia, 1972. évf. 3. sz. A Fővárosi Gyermekek- és Ifjúságvédő Intézet megbízásából 1973–74-ben a veszélyeztetett gyermekek családi körülményeit tanulmányoztuk Háber Judittal, Mikus Gyulával. (A vizs-

gálatról kéziratot beszámoló készült.) Dolgozatomban a vizsgálatok adatait és megállapításait ismertetem.

² A 20-as években a nevelőszülőknek gyermekeként évi 70–150 pengőt fizetett az állam a gyermekek életkorától függően. A pengő és a forint vásárlóérték arányainak pontos ismerete nélkül, csak hozzávetőleges becslést végeztem, amely szerint a 60-as években több mint ötszörösét költötte az állam egy-egy állami gondozottra, mint a 20-as években. Amíg a 20-as években öt állami gondozottra költötték évente egy textilmunkásné évi átlagos bérét, addig a 60-as években egy állami gondozott eltartása évente többbe került, mint egy textilmunkásné évi átlagos bére. Természetesen ez a különbség még nagyobb, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a 60-as évek reálbére jóval magasabb, mint a 20-as évek reálbére.

³ *Dr. Ruffy Pál: Az állami gyermekvédelem. Budapest, 1914. 368. o. Csorna Kálmán: A szociális gyermekvédelem rendszere, Budapest, 1929; Johan Béla: Az egészségügyi és szociális gyermekvédelmünk bírálata, Budapest, 1942; Havasné-Elkán-Gayer: Gyermek és ifjúságvédelem, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1962; Statisztikai évkönyvek, KSH.*

⁴ 1910, 1920., 1930., 1941., 1949., 1960. évi népszámlálás kötetei és a statisztikai közlemények a Központi Statisztikai Hivatal kiadásában.

⁵ "Az 1950-es években azonban előtérbe került az a szemlélet, hogy a szocializmus megvalósítása a nyomor gócainak felszámolásához vezet, és ez a kriminalitás, a prostitúció, az alkoholizmus, a csavargás — s ezeket tartották kizárólag a gyermekvédelem összetevőinek — fokozatos és automatikus visszafejlődését eredményezi." (Jelentés a fővárosi gyermek- és ifjúságvédelem helyzetéről. A Fővárosi Gyermek- és Ifjúságvédelmi Munkaértekezlet jelentése, Budapest, 1968. 8. o.)

⁶ „... a nevelőotthonokba — megfelelő ütemű fejlesztés helyett — újabb és újabb emeletes ágyak kerültek beállításra, és a gyermekek életét otthonosabbá tevő helyiségeket sorra számolták fel. Így váltak az otthonok túlszűfoltakká, néhol tömegszállásra emlékeztetőkké.” (I. m. 1. old.)

⁷ *Mikus Gyula: Egy budapesti nevelőotthon szociológiai keresztmetszete. — Fővárosi gyermek- és Ifjúságvédő Intézet, 1975. (Kézirat).*

⁸ A gyermekek 58%-a 1–5 éve, 42%-a pedig 5 évnél régebben került a gondozásba.

⁹ A lakosság jövedelmi színvonala és szóródása. KSH. 1972.

¹⁰ *Solt Otília: Kutatási beszámoló egy munkásnegyed gyermekeinek helyzetéről. Fővárosi Pedagógiai Intézet, 1973. (kézirat)*

¹¹ *Solt Otília: i. m.*

SUMMARY

The findings of a sociological investigation on educational issues, carried out in Budapest, indicate that there are serious social damages which jeopardize the personality of child and in consequence of which thousands of children need indirect public protection.

The children of unqualified and uneducated metropolitan workers are in the most dangerous situation and children of families belonging to this social stratum have most frequently been taken into public care. The author tries to answer the question, why do families living under the same social and financial conditions have different need for public child-care.

Bad financial and housing conditions, high birth rate and a deviant way of life create those social circumstances under which children become most jeopardized. These social conditions are prevailing in certain residential districts of the metropolitan area. In these districts the specific subculture permits such behaviour, which takes for granted to put children into public care when family problems appear. The inability of controlling their own lives, the passive defencelessness and the entropic situation (the lack of primary informations) are very often among the parents of these families.

The study discusses in detail those different statistical methods by which we can measure the rate and way of accumulation, the degree of differentiation of social damages. These calculations show that an unprivileged position in the social distribution of work entails new social disadvantages which together form a quite consistent system of backwardness for these strata. There are also social groups in which objective disadvantages are less significant, but different problems of way of life and deviant behaviour are more observable. Finally, there is a type of accumulation of handicaps, which confines itself to basically objective circumstances, not touching subjective spheres.

РЕЗЮМЕ

На основе результатов проведенного в Будапеште исследования по социологии воспитания мы могли ознакомиться с теми — угрожающими личности ребенка — социологическими вредными факторами, из-за которых тысячи детей нуждаются в помощи государственных органов по защите детей.

Чаще всего угрожающее для детей положение возникает в среде неквалифицированных и необразованных городских рабочих и из семей этой прослойки чаще всего попадают дети в государственные детдома.

Угрозы детям возникают чаще всего при плохих материальных и жилищных условиях, больших семьях и при образе жизни, который отличается от среднего, обычного. Таким условия в решающем большинстве характерны для определенных кварталов крупных городов. В этих округах действует своеобразная субкультура, которая принимает поведение, что в случае семейных неурядиц, проблем родители отдают своих детей в детские дома. Эти родители часто не умеют формировать и собственную судьбу, часто пассивная обреченность энтропичная ситуация (отсутствие элементарной информации).

В статье детально обсуждаются те способы вычисления при помощи которых можно узнать степень, образ и дифференциацию накопления социологических вредных факторов. Эти расчеты показали, что у находящихся в неблагоприятном положении в общественном разделении труда лиц почти в полной мере осуществляется та форма гагромаждения недостатков, в которой к основным объективным недостаткам прибавляются новые и они вместе образуют взаимосвязанную консистентную систему. В отдельных общественных группах к небольшим объективным минусам присоединяются проблемы образа жизни и отклоняющегося от среднего образв поведения. И, наконец, существует такой тип накопления минусов, который ограничен объективными условиями и почти не распространяется на субъективную область.